
<https://doi.org/10.15407/fd2020.04.039>
УДК 1 (091)

Віталій ТУРЕНКО, кандидат філософських наук,
молодший науковий співробітник філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
01003, Київ, Володимирська, 60
e-mail: vitali_turenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0572-9119>

ЕПІМЕНІД VS ЕМПЕДОКЛ: як ранні давньогрецькі філософи боролися з пандеміями

У статті здійснено спробу висвітлити розвиток єдності медицини і філософії в контексті боротьби з епідеміями з боку двох раних давньогрецьких мислителів — Епіменіда та Емпедокла. На прикладі цих представників античної філософії доведено, що у процесі розвитку античної думки погляди на епідемію та їх лікування змінювалися в річищі руху «від міфу до логосу», що підводить до розуміння появи хвороб в контексті онтологічної проблематики.

Ключові слова: Епіменід, Емпедокл, пандемія, рання давньогрецька філософія, лікарська справа, божественна концепція походження хвороб, онтологічна концепція походження хвороб.

Хоч би скільки було ліків від хвороб
та для захисту від старості, Ти їх усі будеш
знати, бо я зроблю це для одного тебе.

Емпедокл «Про природу» [B12]

Ситуація, яка наразі склалася у світі в результаті коронавірусної епідемії, оприявнила для людства не так відповіді, як ще більше питань. Водночас необхідно зауважити, що проблематика лікування та подолання хвороб завжди була у фокусі людського осмислення. Над цим рефлексували не лише професійні фахівці-медики, а й різного роду інтелектуали, які намагалися відповісти на питання: чому виникають хвороби у світі? чому людина хворіє? як людині вберегтися йвилікуватися? Не є винятком і антична філософія, традиція якої досить тісно була поєднана саме з медичною практикою.

Теоретичною основою дослідження слугували напрацювання М. Вольфа [Вольф, 2006], В. Гатрі [Guthri, 1965], Д. Германа [Herman, 1989], Д. Доро-

Цитування: Туренко, В. (2020). Епіменід vs Емпедокл: як ранні давньогрецькі філософи боролися з пандеміями. *Філософська думка*, 4, 39—49. <https://doi.org/10.15407/fd2020.04.039>.

феєва [Дорофеев, 2017], Д. Манусакіса [Manoussakis, 2020], В. Шклярюка [Шклярюк, 2017]. Втім, можемо зауважити, що в них розгляд сутності та лікування хвороб у докласичній давньогрецькій філософській традиції є досить побіжним. Відтак, в цій науковій студії спробуємо дослідити на прикладах Епіменіда та Емпедокла, як ранні давньогрецькі філософи долали чуму в тих чи інших регіонах античності.

Перш за все необхідно зазначити, що в античний період можна виокремити чотири концепції походження хвороб:

- реалістична, яка вбачала причину захворювань у природних чинниках;
- онтологічна, яка вважала причиною появи хвороби зовнішні ворожі до людини матеріальні живі істоти (бактерії, віруси тощо), що проникають у тіло людини ззовні й тим самим викликають хворобливий стан;
- анімічна, яка полягала в тому, що захворювання спричиняють духи, що заселяються в тіло хворого, й відповідно визначала методи лікування;
- божественна (демонічна), що розглядала походження хвороб як наслідок гніву богів чи підступів злих духів [Шклярюк, 2017: с. 155].

Епіменід: між філософією та знахарством

Як в наші часи, так і в стародавнє людство хворіло як на внутрішні хвороби, так і на зовнішні. Найбільш наочно це можна спостерігати на прикладі історії афінського полісу, де досить часто спалахували епідемії чуми. Так, Фулідид досить детально описав чуму на території Афін. Прямий стосунок до цих подій мав Епіменід Критський. Цей напівлегендарний представник ранньої давньогрецької філософії був не просто одним із «семи мудреців», а й лікарем та віщуном. Адже, як свідчать Павсаній та інші античні письменники [Paus. 1. 14.4; Euseb. Praer. evang. V. 31.3; DL I 112], будучи автором низки творів, він написав і працю в гекзаметрах «Очищення» [DK 3 A 3].

На його широкі знання про лікування хвороб вказує Плутарх у праці «Бенкет семи мудреців», де каже, що Епіменід був обізнаний у лікуванні, в питаннях здорової їжі та змішування вина, знав про властивості чистої води, про обмивання жінок, про час для парування чоловіків із жінками та про зачаття дітей [Plut. Sept. sapient. conv. 158a-b]. Такі знання для Епіменіда не є випадковими. Як зауважує антикознавиця Марина Вольф, якщо подивитися на культурну ситуацію, за якої відбувалося становлення філософії, то можна виокремити низку особливостей, що дають підстави висунути таку тезу: філософське знання розвивалося як продовження певного сакрального знання, що було «фаховим» знанням мандрівних віщунів-лікарів — одного з ремісничих об'єднань того часу [Вольф, 2014: с. 79].

Унікальність та значущість Епіменіда для античної медицини полягає в тому, що він є одним з безпосередніх фундаторів трав'яної медицини. Маємо цілий комплекс свідчень, які характеризують цього античного філософа як збирача корінців (ρίζοτόμο) і винахідника ліків (φάρμακα) з рослин [Epimenid. fr. 27–29T Vern].

Тому можемо говорити про Епіменіда як представника догіпократівської традиції «катарсичної» народної медицини, в якій релігійний і раціональний аспекти мирно уживалися. Це той тип богонатхненного, або божественного цілителя, якого Есхіл називає словом *ιατρόμαντις* (віщий лікар, або лікар і провидець в одній особі), застосовуючи цей самий термін і до Асклепія та самого Аполлона [Aeschyl. Suppl. 263–265]. У катарсичній медицині під хворобою та епідемією розуміли «скверну» (*μίασμα*), наслану богами як покарання за *ῥυσις* (пролиття крові й т. ін.). Відповідно, цілитель був «очишувачем», який за допомоги очищувальних обрядів звільняв місто від тієї скверни. Але справляння катарсичних обрядів не виключало застосування лікарських засобів, перш за все травної медицини. Цілком можливо, що під час очищення Афін від «Кілонової скверни», про яке пишуть Платон [Leg. I 642d4], Аристотель [Ath. Pol. I, 1], Діоген Лаерцій [DL 1. 110], Неанф з Кізи [FHG III. 8], а також очищення Спарт і Делосу [Sept. sapient. conv. 158a; Thuc. III. 104.1] Епіменід не обмежувався суто ритуальними засобами, а використовував також методи травної медицини та застосовував антисептичні або антимікробні засоби [Лебедев, 2017: с. 567].

Варто наголосити, що роль провісників і знахарів як ремісничої групи і значущість ритуалів очищення, які вони здійснювали, поступово зростає за часів переходу від темних віків до гомерівського світу, хоча від цього періоду майже не збереглися дані про практику грецьких провісників і тих, хто справляв очищувальні ритуали, як, наприклад, Епіменід. Те, що про них відомо, свідчить про певні відповідності щодо малоазійської традиції. Виняткового значення в цьому контексті набувають шумеро-аккадські пророчі тексти та очищувальні практики давньоіранських магів. Слід також звернути увагу на зороастрійську похоронну обрядовість, котра (або якийсь її аналог) була поширена серед магів уже за часів Ахеменідів. Крім того, зороастрійці ретельно розробили обряди очищення всіх семи матеріальних створінь — металу, вогню, землі, води, худоби, рослин і людини [Вольф, 2014: с. 80].

Частіше за все такого роду епідемії були наслідком тих чи тих трансформацій у соціально-політичному бутті. Джон Манусакіс у нарисі «Місто хворе: Софокл, Фулідид і Камю про коронавірус» зауважує: «Чума — це хвороба громади, міста, поліса. По суті, можна сказати, що чума — це політична (political) хвороба. Як політична хвороба чума виявляється як епідемічною — тобто випадковою, що приходить в моє тіло ззовні, від іншого — так і ендемічною, що виходить зсередини метафоричного тіла поліса, або «полісного тіла» (body politic). Бо поліс, поширюючи право на громадянство в ньому на кожного зі своїх членів, привласнює їх всіх собі (навіть ті, хто виключений з нього, виключаються з посиланням на нього). Хоч би що там було поза містом і не від міста — є його інше, адже поліс ґрунтується на цьому» [Manoussakis, 2020: с. 1–2].

Чому ж саме Епіменіда запросили для зцілення народу Афін від епідемії? Думки науковців стосовно цього певною мірою різняться.

Так, Фуکیدид повідомляє, що Кілон, отримавши пораду дельфійського оракула захопити афінський Акрополь під час найбільшого свята Зевса (*ἐν τοῦ Διὸς τῆ μεγίστῃ εορτῇ*), витлумачив його як Олімпійські ігри в Пелопоннесі, хоча Піфія могла мати на увазі якесь інше свято, наприклад, Діас в Аттиці [Thuc. 1.126]. М. Джеймсон вельми переконливо доводить, що ця згадка аттичного свята має сенс тільки у світлі іншої поширеної версії прихованої полеміки Фуکیدида, згідно з якою виступ Кілона відбувся якраз під час цього місцевого свята. Якщо ця альтернативна версія відповідає дійсності, то провина змовників відразу ж множиться, бо аттичні Діас — це свято ритуальних очищень, а тиранія сама по собі передбачає осквернення міст. У контексті цих свідчень про зв'язок Епіменіда з культом Зевса можна припустити, що вибір жерця, покликаного здійснити очищення Аттики від скверни, що виникла під час Діас, був далеко не випадковим [Зайков, 2012: с. 112].

З іншого боку, вибір афінською аристократією нейтральної фігури Епіменіда для виконання очищувальних церемоній, запропонованих Піфією, пояснюється особливими стосунками Дельф і Алкмеонідів, котрі були на той час вигнані з Афін і, як справедливо вважали в Афінах, мали певний вплив у Дельфійському святилищі [Гришина, 2016: с. 28].

На наш погляд, більш імовірною є перша версія, оскільки Епіменід був не просто жерцем та віщуном, а одним із «семи мудреців» античного світу. Відтак, поєднання статусу відомої особистості, яка володіє мудрістю, й разом з тим того, що він був з роду жерців бога Зевса [Herzan, 1989, Вольф, 2014], наштовхнуло можновладців Афін на те, щоб запросити саме його як очищувача поліса. На нашу думку, це було зумовлено ще й тим, що Крит на той час вже давно був одним з центрів знахарства [Paus. 11. 7.7, 30.3; X. 6.7; 7.2; Porphyr. Vit. Pyth. 17; Euseb. Praer. euang. V. 31.3]. Значущість Епіменіда як лікаря доводить і той факт, що в класичній літературі його поймають «Очищувачем» (*Καθαρτής*) [Vit. Pyth. 29; De vita Pyth. 136].

Отже, Епіменідів ритуал очищення античного полісу від епідемії вміщував такі складники:

1) різного роду жертвоприношення (як тварин, зокрема овець [Maxim. Tug. XXXVIII. 439. 14], так і людей [Aph. XIII.78. 602]);

2) лікарські зілля, зроблені з трав [Theophr. Hist.plant. 7, 12,1];

3) піснеспіви та читання віршів (гекзаметрів) (*Φαίτιον δέ φασι εἶναι σοφόν τον Επικλειδίου, δε καθαρούς δι ελών εποίησε*) [Eustath. Comm. ad Hom. II. [ad II v. 648], 1.486]. Це, до речі, суголосно з піфагорійською традицією, яка, за свідченням Ямвлиха, передбачала, що музика має істотний вплив на процес лікування, якщо володіти правильними знаннями стосовно гри на музичних інструментах [De vita Pyth. 163].

Такий підхід до подолання епідемій був зумовлений ще й тим, що, як зауважував Гіпократ у трактаті «Про стародавню медицину», той, хто не знає, що таке людина, ким вона є, як і з чого виникла, не може опанувати медичне мистецтво і правильно лікувати людей [De vetera medicina, p. 20].

Відповідно, філософська постановка будь-яких питань є пов'язаною не з абстрактною рефлексією, а з розв'язанням різного роду практичних проблем, зокрема медичних. Через це, як підкреслює Данііл Дорофеев, медицина завдяки причетності до філософії була здебільшого саме теоретичною — інакше вона просто не могла стати наукою.

Вона не зводилася до своєї прикладної функції; пояснення і розуміння були її метою не меншою мірою, ніж лікування. Точніше, першого досягали через друге. Тому медицину не сприймали як ремесло, а оцінювали як мистецтво, порівнянне за своїм рангом з музичним і гімнастичним [Дорофеев, 2017: с. 200].

Важливість різного роду ритуальних дій у розв'язанні зазначених проблем, з погляду Епіменіда, була зумовлена якраз ситуацією в тогочасних Афінах: «Вчинки, які раніше здійснювали лише потайки, тепер творили з безсоромною відвертістю. Справді, перед очима раптово змінювалася доля людей: можна було бачити, як вмирили багаті, і як люди, котрі спершу нічого не мали, враз заволодівали багатством. Тому всі кинулися до чуттєвих насолод, вважаючи, що і життя і багатство однаково минуші. Жертвувати собою заради прекрасної мети ніхто вже не волів, оскільки не знав, чи не помре, перш ніж встигне досягти її. Насолода і все, що якось могло служити їй, вважалися самі по собі вже корисними та прекрасними. Ні страх перед богами, ні закон людський не могли більше утримати людей від злочинів, оскільки вони бачили, що всі гинуть однаково, і тому байдуже, вшановують богів чи ні» [Thuc. II 53].

Як підсумок можемо зробити наголос на тому, що Епіменід як представник передфілософської думки застосовував очищувальні ритуали для позбавлення жителів афінського поліса від пандемії, оскільки дотримувався розуміння божественного походження хвороб. Разом з тим той факт, що жителі низки античних полісів залучали саме його для подолання епідемій, доводить значущість його не лише як жерця, а й як відомої мудрої людини, яка володіє відповідними практичними знаннями, щоби допомогти не лише окремії людині, а й цілій спільноті.

Емпедокл: між медициною та рефлексією

Постать Емпедокла також є важливою для розуміння розвитку як античної філософії, так і тодішньої медицини. Він, так само як Епіменід, є автором поеми «Очищення», але крім неї ще й «Лікарської промови» (*Ιατρικός Λόγος*) та повчального виступу для лікарів [DL VIII 77]. З написанням згаданої промови пов'язане те, що саме Акрагантця вважають засновником сицилійської медичної школи.

Але спершу розглянемо, які корені появи хвороб та епідемій вбачає Емпедокл. Як зауважує Генріх Якубаніс, доба, коли панує ворожнеча, сповнена не лише ненависті, убивств, злості, а й недуг [Якубаніс, 1994: с. 227]. Відповідно, хвороби в людині виникають вже не як спричинені карою

небес, як у Епіменіда, а на онтологічному рівні. Здоров'я можливе лише тоді, коли можлива гармонія із собою та світом, а відтак — всезагальна гармонія. В цьому контексті його погляди близькі до думок одного з найвідоміших лікарів-піфагорійців — Алкмеона, який пояснює здоров'я саме як рівновагу (ισονομία) стихій, тобто холодного і теплого, гіркого і солодкого, вологого і сухого тощо [DK 24 В 4]. Хвороби ж, згідно з цим філософом, зумовлені надмірним переважанням (μοναρχία) однієї з цих стихій.

Важливо також пригадати принцип Емпедокла «подібне пізнається подібним» (лат. *similia similibus curantur*). На думку мислителя, якщо ми бачимо, що в суспільстві твориться беззаконня, щось деструктивне або погане на кшталт епідемій, потрібно шукати причини не у світі, а в собі. Адже почуття, які переважають в людях, поступово охоплюють весь соціальний простір. Слушною є думка Джона Пантелеймона Манусакіса: «труднощі нашої нової реальності — обмеження в подорожах і мобільності, обмеження в доступності різних товарів, обмеження, які накладені на роботу й задоволення, — це саме ті труднощі, які очікують індивідуалізованого громадянина, оскільки чума змушує брати до уваги іншого, коли він реабілітує себе в політичному просторі. Людина може жити з іншими тільки тією мірою, якою вона живе і для інших. Якщо я не живу для інших, то життя з іншими — це пекло» [Manoussakis, 2020: с. 3].

Отже, згідно зі свідченнями Діогена Лаєртія [DL VIII 70] і Плутарха [De Iside 79, 383D], ми можемо говорити про два випадки здійсненого Емпедоклом подолання епідемії: місто Акрагант та місто Селінунт. Розглянемо кожен детально.

Як говорить Климент Александрійський у «Строматах»: «Емпедокла з Акраганта прозвали “заборонювачем вітрів”. Про нього розповідають, що він припинив важкий помаранчевий вітер, що дув з гори Акрагант, і викликав захворювання у місцевих жителів і безпліддя у їхніх дружин» [Strom. VI, 30]. Відповідно, тут ми бачимо, що Емпедокл ще не цілком послуговується суто лікарськими засобами. Тут філософія ще не відокремлена від медицини і нерозривно пов'язана з релігією та магією. Сам сицилійський мислитель говорить, що «одним потрібні пророкування, інші, які давно вже охоплені тяжкими муками, [звертаються. — *В.Т.*] з приводу всіляких хвороб і запитують, щоб почути цілюще слово» [DK 31 В 112 10-12].

Як бачимо, Емпедокл лікував відповідно до духу епохи й використовував як лікарські засоби, так і різного роду магічні ритуали. В цьому контексті важливо згадати, що Гіпократ у праці «Про старовинну медицину» критикує античного філософа: «Кажуть деякі лікарі й софісти, що не може знати медичне мистецтво той, хто не знає, що таке людина і як вона спочатку з'явилася і з чого складена, але що має знати все це той, хто має намір правильно лікувати людей. Але мова їх хилиться до філософії, як, наприклад, у Емпедокла та інших, котрі писали про природу. Я ж, зі свого боку, думаю, що все те, що сказали або написали як софісти, так і лікарі про природу, має стосунок не

так до медичного мистецтва, як до живопису» (Λέγουσι δέ τινες καὶ ἰητροὶ καὶ σοφισταὶ ὡς οὐκ ἔνι δυνατὸν ἰητρικὴν εἰδέναι ὅστις μὴ οἶδεν ὃ τί ἐστὶν ἄνθρωπος· ἀλλὰ τοῦτο δεῖ καταμαθεῖν τὸν μέλλοντα ὀρθῶς θεραπεύσειν τοὺς ἄνθρώπους. Τείνει δὲ αὐτέοισιν ὁ λόγος ἐς φιλοσοφίην, καθάπερ Ἐμπεδокλῆς ἢ ἄλλοι οἱ περὶ φύσιος γεγράφασιν ἐξ ἀρχῆς ὃ τί ἐστὶν ἄνθρωπος, καὶ ὅπως ἐγένετο πρῶτον καὶ ὅπως ζυνεπάγη. Ἐγὼ δὲ τούτων μὲν ὅσα τινὲ εἴρηται σοφιστῆ ἢ ἰητρῶ, ἢ γέγραπται περὶ φύσιος, ἧσσον νομίζω τῆ ἰητρικῆ τέχνῃ προσήκειν ἢ τῆ γραφικῆ) [De vetere medicina 20].

Через це можемо говорити, що на перших порах сицилійська медична школа посідала прямо протилежну в зіставленні з коською позицію щодо лікування хвороб. Якщо перша в особі Емпедокла схилялася до емпірії, то друга через постать Гіпократата на перше місце ставила чітку теоретичну основу. Про це свідчить і Пліній: «Інша школа [в медицині. — *B. T.*] — її називають “емпіричною”, оскільки вона свої правила формулювала на основі експериментів — виникла в Сицилії. Прославив її Акрон з Акраганта, на-тхненником якого був Емпедокл-фізик» [Hist. nat. XXIX, 4].

Своєю чергою, Діоген Лаерцій так пише про зіцілення від епідемії малярії, яка мала місце у сусідньому з Акрагантом місті Селінунт: «Коли в Селінунті від смердіння річки, що була поблизу, почався мор і люди вмирали, а у жінок спостерігалися викидні, то Емпедокл придумав стосовно цього підвести туди дві сусідні річки, і вода, змішавшись, стала здоровою. Так припинилася епідемія. І коли селінунтяни бенкетували на березі річки, перед ними з'явився Емпедокл, а вони, піднявшись, випросталися перед ним і стали молитися, як перед богом. Щоб це враження їх залишилося назавжди, Емпедокл і кинувся у вогонь» [DL VIII 70].

Знову ж таки ми бачимо тут невіддільність медицини від знахарства, філософії — від магії. Але ця подія, як наголошує Вільям Гатрі, — «цілком правдоподібна історія, яка узгоджується явним інтересом Емпедокла до використання науки й техніки для поліпшення життя людей. Те, що епідемія в Селінунті — це реальна історична подія, підтверджують віднайдені монети того часу, які свідчать про це» [Guthrie, 1965: с. 133].

В особі Емпедокла ми бачимо не просто лікаря чи філософа, а й науковця, який мав чималі знання у фізиці та біології, що й уможливило подолання епідемії у Селінунті. Значущість цієї події для місцевих жителів пов'язана з тим, що в ній Емпедокл проявляє себе в усіх іпостасях, які були йому властиві. Якщо в епізоді з Акрагантом ми бачимо більшою мірою релігійний, культовий аспект діяльності філософа, то в ситуації з Селінунтом — більш наукове розв'язання означеної проблеми, хоча й не позбавлене містичного елемента.

Дослідивши та розкривши трансформацію єдності філософії та медицини в ранній давньогрецькій думці на прикладі подолання епідемії зусиллями Епіменіда та Емпедокла, можемо зробити певні висновки.

1. Вони є прихильниками різного розуміння походження хвороб. Якщо Епіменід дотримується версії трансцендентного, божественного виникнення їх, то Емпедокл — прибічник онтологічної концепції появи хворіб.

2. Водночас і Епіменід, і Емпедокл у своїх поглядах на зцілення від хвороб, зокрема додання епідемій базувалися (як у теоретичних, так і в практичних аспектах) водночас і на елементах піфагорійської традиції, і на очищувальних практиках давньоіранських магів.

3. Боротьба з епідеміями, які успішно були подолані ранніми давньогрецькими філософами, свідчила про неперебутню значущість цих мислителів для стародавнього суспільства, а також про тісну взаємодію, з одного боку, медицини, науки та філософії, а з іншого — філософії та релігії.

ДЖЕРЕЛА

- Вольф, М.Н. (2006). *Ранняя греческая философия и Древний Иран*. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Гришина, Е. (2016). *Раннегреческие тираны*. Получено с: <https://elib.pnzgu.ru/files/eb/doc/t3Ujdc5XTczE.pdf>
- Дорофеев, Д.Ю. (2017). Философия и медицина в Древней Греции. В: *XXV научная конференция «Универсум Платоновской мысли»: «Платон и античная наука»*. Санкт-Петербург, 21–22 июня 2017. *Сборник статей* (с. 197–205). Санкт-Петербург: Издательство РХГА.
- Зайков, А.В. (2002). Эпименид в Спарте (Критская экстагическая мантика и становление «спартанского космоса»). *Вестник древней истории*, 4, 110–130.
- Лебедев, А. (2015). «Теогония» Эпименида Критского и происхождение орфико-пифагорейского учения о реинкарнации. В: *Индоевропейское языкознание и классическая филология — XIX. Чтения памяти И.М. Тронского. Материалы международной конференции, проходившей 22–24 июня 2015 г.* / Отв. ред. Н.Н. Казанский (с. 464–498). Санкт-Петербург: Наука.
- Шклярук, В.Я. (2007). Историко-философские представления о здоровье и продолжительности жизни человека. *Философия и общество*, 4, 155–164.
- Якубанис, Г. (1994). *Эмпедокл: философ, врач и чародей*. Киев: СИНТО.
- Aeschylus (2009). *Persians. Seven against Thebes. Suppliants. Prometheus Bound* / Ed. and tr. by A.H. Sommerstein. In: *Loeb Classical Library 145* (vol. 1, pp.277–431). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Arphenaei Naucraticae (1887). *Dipsosopistarum libri XV*. S.l.: In aedibus B.G. Teubneri, 1887.
- Aristotelis (1986). *Athenaion Politeia* / Ed. by E.M. Chambers. Leipzig: Bibliotheca Teubneriana.
- Clementis Alexandrini (1859). *Stromata*. In: *Patrologiae graeca 20* (col. 9–206). S.l.: J.-P. Migne.
- Die Fragmente der Vorsokratiker* (1912). Bd.1 / Hermann Diels, Walther Kranz. Berlin: Weidmannsche buchhandlung.
- Diogenes Laertius (1925). *Lives of Eminent Philosophers* (vol. I-II) / Tr. by R.D. Hicks. In: *Loeb Classical Library 184*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Eusebiou tou Pamphilou (1903). *Euangelikēs proparaskeuēs logoi*. S.l.: Londini et Novi Eboraci, H. Frowde.
- Eustathii Antiocheni (2002). *Eustathii Antiocheni, Partis Nicaeni, opera quae supersunt omnia* / Ed. by J. H. Declerck. Turnhout: Brepols.
- Guthrie, W.K.C. (1965). *A History of Greek Philosophy. Vol. 2: The Presocratic Tradition from Parmenides to Democritus*. S.l.: Cambridge University Press.
- Herman, G. (1989). Nikias, Epimenides and the Question of Omissions in Thucydides. *The Classical Quarterly*, 39 (1), 83–93.
- Hippocrates (1868). *De vetera medicina* / Collected Works I. Hippocrates / W.H.S. Jones. Cambridge: Harvard University Press.

- Iamblichus (1815). *De Vita Pythagorica*: Gr. et Lat. Textum post Kusterum ad fidem. New York Public Library.
- Manoussakis, J. (2020). *The City is Sick: Sophocles, Thucydides, Camus at the Times of Coronavirus*. Retrieved from: https://www.academia.edu/42201882/THE_CITY_IS_SICK_Sophocles_Thucydides_Camus_at_the_Times_of_Coronavirus
- Maximi Tyrii (1703). *Dissertationes*. Hayes.
- Pausanias (1918). *Description of Greece*. Vol. I, Books 1–2 (Attica and Corinth) / Tr. by W.H.S. Jones; Loeb Classical Library 93. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plato (1926). *Laws*. Vol. I, Books 1–6 / Tr. by R.G. Bury; Loeb Classical Library 187. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pliny (1963). *Natural History*. Vol. VIII, Books 28–32 / Tr. by W.H.S. Jones. Loeb Classical Library 418. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Porphyre (1982). *Vie de Pythagore. Lettre à Marcella*. Texte établi et traduit par E. des Places, avec un appendice d' A. Ph. Segonds. Paris: Les Belles.
- Theophrastus (1916). *Enquiry into Plants*. Vol. II, Books 6–9. / Tr. by A.F. Hort. Loeb Classical Library 79. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Thucydide (1942). *History of the Peloponnesian War* / Ed. by H.S. Jones, J.E. Powell. Oxford: Oxford University Press.
- Πλούταρχος (1928). *Επτά σοφών συμπόσιον*. Plutarch. *Moralia*. Vol. II: How to Profit by One's Enemies. On Having Many Friends. Chance. Virtue and Vice. Letter of Condolence to Apollonius. Advice About Keeping Well. Advice to Bride and Groom. The Dinner of the Seven Wise Men. Superstition / Tr. by F.C. Babbitt (pp. 346–452). Loeb Classical Library 222. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Πλούταρχος (1936). *Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος*. Plutarch *Moralia*. Vol. V: Isis and Osiris. The E at Delphi. The Oracles at Delphi no Longer Given in Verse. The Obsolescence of Oracles / Tr. by F.C. Babbitt (pp. 3–194). Loeb Classical Library 306. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Одержано 28.05.2020

REFERENCES

- Aeschylus (2009). *Persians. Seven against Thebes. Suppliants. Prometheus Bound* / Ed. and tr. by A.H. Sommerstein. In: *Loeb Classical Library 145* (vol. 1, pp.277–431). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Aphenaei Naucraticae (1887). *Dipnosophistarum libri XV*. S.l.: In aedibus B.G. Teubneri, 1887.
- Aristotelis (1986). *Athenaion Politeia* / Ed. by E.M. Chambers. Leipzig: Bibliotheca Teubneriana.
- Clementis Alexandrini (1859). *Stromata*. In: *Patrologiae graeca 20 (col. 9–206)*. S.l.: J.-P. Migne.
- Die Fragmente der Vorsokratiker* (1912). Bd.1 / Hermann Diels, Walther Kranz. Berlin: Weidmannsche buchhandlung.
- Diogenes Laertius (1925). *Lives of Eminent Philosophers* (vol. I-II) / Tr. by R.D. Hicks. In: *Loeb Classical Library 184*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Dorofeev, D.Yu. (2017). *Philosophy and Medicine in Ancient Greece*. [In Russian]. In: *XXV Scientific Conference "Universum of Platonic Thought": "Plato's Ancient Science"*. St. Petersburg, June 21–22, 2017. *Collection of articles* (pp. 197–205). St. Petersburg: Publishing house of the RHGA. [=Дорофеев 2017]
- Eusebiou tou Pamphilou (1903). *Euangelikēs proparaskeuēs logoi*. S.l.: Londini et Novi Eboraci, H. Frowde.
- Eustathii Antiocheni (2002). *Eustathii Antiocheni, Partis Nicaeni, opera quae supersunt omnia* / Ed. by J. H. Declerck. Tournhout: Brepols.
- Grishina, Ye. (2016). *Early Greek Tyranny*. [In Russian]. <https://elib.pnzgu.ru/files/eb/doc/t3Ujdc5XTczE.pdf> [=Гришина 2016]

- Guthrie, W.K.C. (1965). *A History of Greek Philosophy. Vol. 2: The Presocratic Tradition from Parmenides to Democritus*. S.l.: Cambridge University Press.
- Herman, G. (1989). Nikias, Epimenides and the Question of Omissions in Thucydides. *The Classical Quarterly*, 39 (1), 83–93.
- Hippocrates (1868). *De vetera medicina / Collected Works I. Hippocrates / W.H.S. Jones*. Cambridge: Harvard University Press.
- Iamblichus (1815). *De Vita Pythagorica: Gr. et Lat. Textum post Kusterum ad fidem*. New York: Public Library.
- Lebedev, A. (2015). “Theogony” of Epimenides of Crete and the origin of the Orphic-Pythagorean doctrine of reincarnation. [In Russian]. In: *Indo-European Linguistics and Classical Philology – XIX. Readings in memory of I.M. Tronsky. Materials of the international conference held on June 22-24, 2015 / Ed. by N.N. Kazanskii (pp. 464–498)*. St. Petersburg: Nauka. [=Лебедев 2015]
- Manoussakis, J. (2020). *The City is Sick: Sophocles, Thucydides, Camus at the Times of Coronavirus*. Retrieved from: https://www.academia.edu/42201882/THE_CITY_IS_SICK_Sophocles_Thucydides_Camus_at_the_Times_of_Coronavirus
- Maximi Tyrii (1703). *Dissertationes*. Hayes.
- Pausanias (1918). *Description of Greece*. Vol. I, Books 1–2 (Attica and Corinth) / Tr. by W.H.S. Jones; Loeb Classical Library 93. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plato (1926). *Laws*. Vol. I, Books 1–6 / Tr. by R.G. Bury; Loeb Classical Library 187. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pliny (1963). *Natural History*. Vol. VIII, Books 28–32 / Tr. by W.H.S. Jones. Loeb Classical Library 418. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Porphyre (1982). *Vie de Pythagore. Lettre à Marcella*. Texte établi et traduit par E. des Places, avec un appendice d’ A. Ph. Segonds. Paris: Les Belles.
- Shkliaruk, V. (2007). *Historical and philosophical ideas about human health and life expectancy*. [In Russian]. *Filosofiya i obshchestvo*, 4, 155–164. [=Шклярук 2007]
- Theophrastus (1916). *Enquiry into Plants*. Vol. II, Books 6–9. / Tr. by A.F. Hort. Loeb Classical Library 79. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Thucydide (1942). *History of the Peloponnesian War / Ed. by H.S. Jones, J.E. Powell*. Oxford: Oxford University Press.
- Volf, M.N. (2006). *Early Greek Philosophy and Ancient Iran*. [In Russian]. St. Petersburg: Aletheia. [=Вольф 2006]
- Yakubanis, G. (1994). *Empedocles: philosopher, physician and sorcerer*. [In Russian]. Kyiv: SINTO. [=Якубанис 1994]
- Zaykov, A. (2002). Epimenides in Sparta (Cretan ecstatic mantle and the formation of “Spartan space”). [In Russian]. *Bulletin of ancient history*, 4, 110–130. [=Зайков 2002]
- Πλούταρχος (1928). *Ἐπτά σοφῶν συμπόσιον*. Plutarch. *Moralia*. Vol. II: How to Profit by One’s Enemies. On Having Many Friends. Chance. Virtue and Vice. Letter of Condolence to Apollonius. Advice About Keeping Well. Advice to Bride and Groom. The Dinner of the Seven Wise Men. Superstition / Tr. by F.C. Babbitt (pp. 346–452). Loeb Classical Library 222. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Πλούταρχος (1936). *Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος*. Plutarch *Moralia*. Vol. V: Isis and Osiris. The E at Delphi. The Oracles at Delphi no Longer Given in Verse. The Obsolescence of Oracles / Tr. by F.C. Babbitt (pp. 3–194). Loeb Classical Library 306. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Received 28.05.2020

Vitalii Turenko,

PhD, Junior Research Fellow at the Faculty of Philosophy,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

60, Volodymyrska St., Kyiv, 01033

vitali_turenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0572-9119>

EPIMENIDES VS EMPEDOCLES:

how early greek philosophers fought epidemics

The article attempts to highlight the development of the unity of medicine and philosophy in the context of combating epidemics of two early Greek thinkers Epimenides and Empedocles. The idea that Epimenides adheres to the divine origin of the disease is justified, but at the same time, in the process of ritual purification from the plague, it attracts elements of the Pythagorean view of healing, as well as close to Indo-Iranian traditions of the time. It is proved that in the course of the development of ancient thought, the view of the disease also evolves “from myth to logos”, which leads to the understanding of this phenomenon in Empedocles as an ontological problem. Accordingly, it has been established that, for the Sicilian philosopher, mass diseases (epidemics) are caused primarily by the fact that he is more prevalent in the world. If the society is engulfed by hatred and malice, then diseases will inevitably emerge and increase. Instead, overcoming and disappearing of epidemics are possible because peace and harmony between people will prevail. The author substantiates the thesis that helping residents to overcome epidemics in various ancient cities, testifies to the great importance of the early Greek thinkers, who combined not only reflection but also praxis.

Keywords: *Epimenides, Empedocles, pandemic, early ancient Greek philosophy, medicine, divine concept of origin of diseases, ontological concept of origin of diseases.*